

МАТЕРИЈАЛИ

Т. СИМОВСКИ

АПРИЛСКАТА ВОЈНА И ОКУПАЦИЈАТА НА ЈУГОСЛАВИЈА И ГРЦИЈА — СПОРЕД ПРЕГЛЕДОТ НА ЕРНЕСТ ВИСХАУПТ, АРХИВСКИ ВОЕН СОВЕТНИК НА XII ГЕРМАНСКА АРМИЈА

Априлската војна и окупацијата на Југославија и Грција се логична последица на агресивната тотална војна на Хитлерова Германија и нејзините сателити за светско господство која почна на 1 септември 1939 година и заврши со триумфалната победа на антифашистичките сили и безусловната капитулација на III Раих во мај 1945 година.

Политиката за загосподарувањето со земјите на југоисточна Европа, со Балканот по пат на присилното живно пактирање со нацистичка Германија, или со нивна окупација преку војна, започна да се спроведува поусилено од летото 1940 година по поразот на Франција и заклучокот на Хитлера и на неговата Врховна команда дека планираната инвазија против Велика Британија во тоа лето е мошне ризична.

За III Раих при една таква ситуација се наметнуваше потребата што поскоро да се освои Балканот. Поради тоа уште од август 1940 година, многу порано пред нападот на Италија против Грција (28 октомври 1940 год.), Хитлер бараше од својата Врховна команда обработка на оперативен план за освојување на Грција, додека Југославија настојуваше да ја придобие со притисок и склучување на пакт без војна.

Грчко-италијанската војна и неуспехот на Италија да ја окупира Грција само го забрза процесот на подготовката на планот, за напад и освојување на Грција.

Овој план откако мина повеќе варијанти, бидејќи во почетокот беше тесно поврзан со освојувањето на Гибралтар и Северна Африка (види поверлива заповед на Хитлер од 12 ноември 1940 година под број 18), дефинитивно беше прифатен на 13 декември 1940 година и е познат со конспиративниот назив „Марита“ како заповед на Хитлер број 20. Врховната воена команда на нацистичка Германија претходно уште на 9 декември 1940 година издаде наредба за ангажирање на 12 армија под команда на фелдмаршалот Фон Лист за оваа операција.

Операцијата „Марита“ беше тесно поврзана со операцијата „Барбароса“, односно со нападот против СССР и тоа со заповед под број 21 од 18 декември 1940 година, односно само пет дена од заповедта која се однесуваше за освојување на Грција. Нападот против Грција беше планиран најдоцна, на 1 април 1941 година, а против СССР на 15 мај 1941 година.

Според стратешката и политичката концепција на Хитлер, со оваа војна и окупацијата на Балканот и СССР се постигнуваше апсолутно господство во Европа, истиснување на Велика Британија од Медитеранот така што се отвараше можност за освојување на Африка и Турција и се обезбедуваа суровини за воената индустрија и исхраната на Хитлерова Германија, како и бесплатна армија на работници-робови за германската воена индустрија и стопанството воопшто.

А како непосредна цел пред Хитлерова Германија се наметнуваше потребата да се истисне Велика Британија од своите воени бази во Грција, посебно во егејските острови и елиминирање на потенцијалната опасност од отворање на нов „Солунски“ фронт, и можноста на британската авијација да ги бомбардира петролејските извори и рафинерии во Романија од каде Хитлерова Германија ги подмируваше 2/3 од своите воени и други потреби и без кои практично не можеше да се замисли да се води војна. Во исто време со тоа таа ја обезбедуваше својата заднина и страните при планираниот напад против СССР.

Планираната операција „Марита“, која во почетокот (до 17 март 1941) беше ограничена само на Егејска Македонија, Западна Тракија и дел од егејските острови, а во зависност од ситуацијата и на окупација на Турска Тракија вклучувајќи ги Цариград и Босфор, а веднаш потоа реализирањето на планот „Барбароса“, односно нападот против СССР, се развиваа сосем нормално до 27 март 1941 година. До тој датум 12-та армија своите корпуси и дивизии ги имаше распоредено така што најкасно на 1 април 1941 година беше готова да ја нападне Грција преку линијата „Метаксас“ со задача да ја окупира што побрзо.

Меѓутоа, таквиот план го поремети превратот во Југославија кој за Хитлер дојде неочекувано, така што уште истиот ден тој издаде наредба, позната како „Директива број 25“, за истовремен напад и на Југославија. За оваа цел требаше да се ангажираат дел од корпусите и дивизиите на 12-та армија стационирани во југоисточна Бугарија спрема турската граница, како и некои дивизии кои се уште се префрлуваа од Романија во Бугарија и кои беа наменети за други цели, а од запад и северозапад втората германска армија. За таа цел требаше да се концентрираат по најбрз пат дивизии и авија-

ција наменети претежно за планираниот напад против СССР во соработка со италијански и унгарски дивизии.

Хитлер беше сосем свесен дека со тоа му се пореметуваше планираниот напад на СССР, поради што и во „Директивата број 25“, од 27 март 1941 година, се споменува дека со тоа планот „Барбароса“ се одоолжува за пет недели (всушност за 38 дена). Со тоа Хитлер изгуби драгоцено време, давајќи можност на Црвената армија да се консолидира и во зимата на 1941—1942 година да го запре германскиот поход пред Москва, каде германската воена машина го почувствува првиот силен против удар и пораз.

Прави впечаток дека иако по превратот во Југославија стануваше сосем јасно дека Хитлер нема да ја поштеди Југославија и ќе ја нападне во најскоро време, југословенската влада на чело со генерал Симовиќ и генералштабот со надеж дека ќе ја избегнат војната и за да не ја предизвикаат Германија, не извршија веднаш воена мобилизација и не ги впрегнаа сите внатрешни сили за ефикасен отпор. Од друга страна, тие не стапија во контакт со соседна Грција и Англија за изработка на практичен и ефикасен план за одбрана.

Вистина е дека уште на 27 март британскиот амбасадор во Белград Кембел го посетил генералот Симовиќ и од негово име како и од името на британската влада му го честитал пресвртот, а на 31 март генералот Џон Дил, началник на британскиот империјален штаб, водеше разговори со генерал Симовиќ и инсистираше на порешавачки отпор, општа мобилизација и иницијатива за напад на Германија без, притоа, да ветува минимална помош. Исто така, на 3/4 април на железничката станица Канаи, близу до Лерин, се водеа преговори меѓу грчките претставници на Главниот штаб на чело со Александрос Папагос, командата на англискиот експедиционен корпус во Грција на чело со генералот Вилсон и претставници на југословенскиот генералштаб на чело со генералот Радивое Марковиќ и мајорот Перишиќ. На овој состанок практично не се постигна никаков договор за соработка освен за некаква заедничка акција против италијанската војска во албанскиот фронт и тоа недоволно прецизирана, особено што југословенската страна беше неподготвена за таква акција.

Споредени по број на дивизии и луѓе на овој дел од фронтот бројот на југословенско-грчките и британските дивизии е поголем, но не може да се направи никакво споредување во расположивата воена техника, моторизација и авијација во кое Германците имаа апсолутно предимство.

На овој фронт Германците вкупно употребија девет дивизии вклучувајќи ја петтата тенковска од армијата Клаист која беше ангажирана од 16 април на овој фронт и две самостојни добро опремени единици. Германците употребија на овој

дел на фронтот 1907 тенкови, 1086 топа, 1549 противтенковско оружје, 1080 минофрлачи и многубројна авијација.

Сојузничките сили наспроти Германците на овој дел на фронтот употребија луѓе од околу 15 дивизии, но тие многу заостануваа во техника и вооружување. Освен тоа, Југословените не извршија навреме мобилизација и распоредување на своите воени сили против очекуваниот напад. Не се согледа дека главните воени сили требаше да бидат распоредени точно на теренот јужно од Белград, спрема романско-бугарската и албанската граници, држејќи сигурни врски со Грција како заднина и резерва со можност за маневрирање што даде можност на германските воени сили да постигнат поголем од очекуваниот успех. Со брзото заземање на Скопје, Велес, Прилеп и Битола и соединувањето со италијанските војски тие успеаја сосем да ја пресечат заднината и да ја изолираат Југославија од надворешниот свет, од една, и создадоа можност, од друга страна, (поради брзиот продор преку Пелагонија, Битола — Лерин) да ги ударат од грб британско-грчките воени сили на линијата Кајмакчалан — Каракамен — Олимп и влегувајќи длабоко во заднината и од грб на грчките воени сили ангажирани на албанскиот фронт да ги принудат на капитулација. Во продолжение операцијата за Германците беше полесна кон југ за соборување на Грција што во подробности се опишани во приложениот воен преглед на архивски воен советник на XII германска армија Ернест Висхаупт.

Кралска Југославија, чии војски имаа можност да укажат поголем и поефикасен отпор на германскиот напад, падна многу брзо и релативно лесно и со минимални жртви на агресорот што пред сè беше резултат на нерешените внатрешни социјални и меѓунационални прашања, како и поради колебливата и капитулантска политика на југословенските влади и југословенскиот генералштаб. Грција, исто така капитулира затоа што беше зафатена со војната со Италија на албанскиот фронт каде беа ангажирани главните нејзини воени сили, како и поради капитулантската филогерманска политика на дел од офицерскиот кор на чело со Чолакоглу, сосем слабата речиси симболична помош на Велика Британија и на Грција. Од друга страна, германска војска, беше до заби вооружена и одлично извежбана.

Сепак, наспроти ова, претставува историски факт дека точно на 27 март важна улога одиграа југословенските антифашистички, антихитлеровски сили на чело со југословенските комунисти раководени од КПЈ и другарот Тито, во бунтовниот Белград и другите југословенски градови му го забрза поразот на Хитлер во II светска војна. Затоа што принуден да ја нападне Југославија, мораше да го одложи нападот на СССР од 15 мај кога беше планиран одвај на 22 јуни, не беше во состојба во летото и есента на истата 1941 година да ги порази главните

сили на Црвената армија и да ги освои Москва, Ленинград, а тоа всушност значеше почеток на крајот на својот тотален пораз и уништување.

Во историјата на југословенските народи Априлската војна и брзата капитулација на југословенската војска и држава всушност не претставува никакво изненадување, бидејќи бившата антинародна монархистичка Југославија ниту сакаше ниту можеше да му се спротивстави на германскиот фашистички напад како што исто така не претставува никакво изненадување она што се случи во Југославија веднаш по нејзината капитулација и окупација. Масовниот отпор на југословенските народи под далеку неповолни услови под раководството на КПЈ и нејзиниот генерален секретар Јосип Броз Тито во четиригодишната крвава борба со германскиот окупатор и неговите сателити ангажира поголем број непријателски дивизии во Југославија и им нанесе далеку поголем број жртви. Оваа масовна антифашистичка војна во Југославија со примерниот хероизам и саможртвување значително придонесе за дефинитивниот пораз на Германија и Оската воопшто, а од војната и жртвите на сопствените народи се роди нова социјалистичка Југославија како рамноправна и братска заедница на сите народи и народности што живеат во неа.

За Априлската војна и окупација на Југославија и Грција досега се напишани бројни студии како во Германија, Југославија и Грција, така и во сите други земји претежно во САД, Велика Британија и СССР. Исто така објавени се безброј документи од тајната германска архива кои фрлаат многу и страна светлина за ова војна.

Презентираниот воен преглед што го даваме во одбрани делови за Априлската војна, односно за балканскиот поход на дванаесеттата армија, составен од архивскиот воен советник на XII германска армија Ернест Висхаупт, по барање на врховната германска команда, врз основа на комплетната архивска документација на дванаесетта германска армија и веднаш по завршувањето на операциите на Балканот опфаќајќи го периодот од 1 јануари 1941 година кога првите ешалони на дванаесеттата армија влегоа во Романија до 1 јуни 1941 година кога и заврши овој поход со окупацијата на Крит, претставува интерес како за специјалистите кои се занимаваат со Втората светска војна така и за широката читачка публика за текот на подготовките на операциите и самите операции, резултати и последиците од нив.

*

*

*

ИСТОВАРУВАЊЕ И КОНЦЕНТРАЦИЈА ВО РОМАНИЈА*)

1 јануари — 28 февруари

На крајот на 1940 година се намножија знаците дека Англија ќе интервенира во италијанско-грчката војна на Балканот за оттаму, по примерот на солунската армија во Првата светска војна да изврши решително влијание. За да може благовремено да им се спротистави на ваквите англиски планови, германската страна мораше да преземе мерки на предострожност уште во текот на зимата 1940/41 година.

На 9 декември врховната команда издаде наредба за борбено ангажирање на 12-та армија на Балканот под водство на генералфелдмаршалот Лист. Армијата требаше да се развие во Романија во 3 маршевски ешалони, така што почнувајќи од 25 јануари требаше да биде готова да навлезе во Бугарија преку Дунав. Најдоцно 35 дена по влегувањето во Бугарија армијата требаше да ја премине бугарската јужна граница за да ја окупира грчка Македонија и грчка Тракија.

За оваа операција против Грција беа предвидени следниве сили:

I. маршевски ешалон (време на истоварување 4. I до 10. II);

Оклопна група 1: главна команда на XIV-от армиски корпус со 5-та и 11-та оклопна дивизија како и СС „Адолф Хитлер“;

главна команда на XXXX-от армиски корпус со 9-та оклопна дивизија и 60-та пешадиска дивизија (моторизирана);

главна команда на XXX-от армиски корпус со 72-та, 164-та и 50-та пешадиска дивизија.

II. маршевски ешалон (време на истоварување 10. II до 27. III):

главна команда на XVIII-от армиски корпус со 5-та и 6-та планинска дивизија, 2-та оклопна дивизија, 73-та пешадиска дивизија и пешадискиот полк 125.

III. маршевски ешалон (време на истоварување како горе):

главна команда на XI-от армиски корпус со 76-та, 204-та, 198-та, 46-та, 183-та и 56-та пешадиска дивизија.

Од военото воздухопловство требаше да биде ангажиран VIII-от воздухопловен корпус на воздухопловниот генерал барон фон Рихтхофен.

Во непријатните услови на острата зима транспортот и концентрацијата на борбените сили имаа прилично тешкотии. Во почетокот на јануари почна да паѓа силен снег. Веќе почнувајќи од 4 јануари железничките транспорти во Рајхот беа прекинати заради големите снежни наноси. Имаше денови кога преку унгарско-романската граница поминуваа само 50 одсто од предвидените возови. И покрај услужливата и неуморна соработка на романските железнички власти учинокот на романските железници опадна значително заради големиот студ во Влашко и Молдавија. Во првата половина на месецот дојде до големи забавувања во тргнувањето на транспортите. Освен тоа, трпеше собирањето и

*) Вашингтонска архива Т. 312 Ф 446/8023223—295. Ернест Висхаупт, архивски воен советник на XII армија,

развивањето пред сè на оние трупи кои пристигнуваа први и тоа заради тешките прилики по патиштата коишто се влошија уште повеќе заради временските услови. При ненадејно паѓање снег мораа најбрзо да бидат употребени сите постојни работни сили со најнеопходниот прибор за да ги исчистат од снежните наноси патиштата по коишто труците што доаѓаа на истоварните станици одеа во своите сместувалишта. Сепак се случуваше по некоја единица да мора да бивакува покрај длабоко завеаниот пат по силниот зимски студ и да дојде во своето сместувалиште дури по неколку дена. А и сами по себе достаточните сместувалишта во Романија не можеа да бидат потполно искористени зошто неопходноста единиците во одредено време да бидат распоредени за преминот преку Дунав присилуваше на тоа масата на дивизиите и трупи да бидат сместени една до друга долж малиот број употребливи патишта.

Со оглед на овие забавувања и тешкотии првобитно предвидениот датум (25 јануари) за готовноста на акција на 12-та армија мораше да биде поместен на 10 февруари. Но се чинеше дека заради политички причини влегувањето во Бугарија сепак ќе мораше да се изврши веќе на крајот на јануари.

На 10 јануари пристигна една наредба од врховната команда во која се велеше 12-та армија „да биде готова од крајот на јануари, штом ќе биде обезбедена неопходната противавионска заштита, по наредба на врховната команда да влезе во северна Бугарија со дотогаш пристигнатите единици било преку замрзнатиот Дунав или пак со префрлување по воден пат, во зависност од ситуацијата“.

Кон крајот на јануари во романскиот собирен простор пристигнаа и беа готови за акција окопната група 1 со главните команди на XIV, XXX и XXXX армиски корпус со вкупно само две окопни и две пешадиски дивизии. Противавионската заштита не беше обезбедена пред 7 февруари. Воздухопловниот корпус можеше, доколку снегот го дозволуваше користењето на аеродромите, да биде готов за акција дури на 10 февруари. Влегувањето во Бугарија на предвидениот датум или пак на датум којшто би бил поместен понапред заради мразот на Дунав можеше да предизвика непосредни англиски противмерки против Софија или против сопствените (германски) трупи, пред сè на местата на премин или кај животно-важниот железнички мост Черна Вода. И а преговорите со бугарскиот генералштаб почнаа дури на 22 јануари. Уште не можеше да се предвиди кога можеше да се очекува нивното успешно завршување. Кон ова требаше да се додаде фактот дека неопходните подготовки на патиштата и мостовите во Бугарија туку што беа почнале. А најрешавачко беше тоа што ситуацијата на Дунав во моментот беше таква што за подолго време воопшто не можеше да се одреди точен датум на преминување.

Со оглед на несигурните прилики со мразот на Дунав, армијата со загриженост очекуваше преминот преку реката да биде поместен за некој ден порано. Од Будимпешта до Мохач и од Силистра до Браила реката беше блокирана со компактна покривка од мраз. Меѓу Оршова и

Силистра, Дунав тече со брзина од просечно 1,2 метри во секунда. Една до осум десетини од површината на водата беше покриена со санти мраз. Кога мразот покриваше над три десетини од водената површина тогаш по реката беше можен само сосема скромна сообраќај. Значи, во моментот не можеше да се изврши премин на реката со бродови меѓу Гурѓу и Русе заради големиот број санти. А и транспортирањето на потребниот бродски материјал беше попречен заради мразот. До средината на февруари можеа да бидат обезбедени само 30 проценти од потребните средства за преминување. А за цврста, компактна покривка од мраз беше потребно уште околу 14 дена студена зима со остри мразеви. Заради тоа премин преку замрзнатиот Дунав се чинеше можен во најповолен случај дури од средината на февруари. А ако се сакаше да се искористи таа покривка од мраз тогаш мораше да се смета на тоа дека таа во февруари ќе остане компактна само уште девет дена.

За да може да се исполни задачата (поминување низ Бугарија и едновременно заземање заштитни позиции кон Турција) којашто на 12-та армија и беше поставена со наредбата за концентрација од 9. 12 се чинеше освен тоа дека се потребни, како минимум борбена сила, целиот прв маршевски ешалон, воздухопловниот корпус и XVIII-от армиски корпус со 5-та и 6-та планинска дивизија. Снабдувањето на овие сили мораше да биде обезбедено пред тоа што, според предвидувањата, не можеше да биде можно пред средината на февруари.

Врховната команда не остана глува кон овие тешкотии за коишто беше јавено на 21 јануари. Несигурните прилики во врска со мразот на Дунав и со тоа поврзаните ризици беше повод врховното водство да го одложи датумот за поминување на Дунав сè додека не беше можно да се подигнат мостови. Армиското водство здивна со олеснување кога на 6 февруари еден офицер на врховната команда донесе во Тимишугл една нова фирерова одлука според која армијата требаше да го подготви влегувањето во Бугарија така што можеше да тргне по 20 февруари со оние сили кои ќе бидат пристигнати до тој датум. Притоа, се разбира, беше претпоставено дека дотогаш ќе биде обезбедена достаточна противавионска заштита, а ќе биде завршено и обезбедувањето на Констанца и снабдувањето на VIII-от воздухопловен корпус во Бугарија. На 13 февруари фирерот нареди почеток на градењето на мостови преку Дунав на 21 февруари, почеток на преминувањето на 24 февруари.

Пионерскотехничките подготвителни работи веројатно беа сега толку напреднати што беше можно да се подигне мост во наредениот рок, но од предвидените воздухопловни сили во романскиот простор беа пристигнале до средината на февруари само една група ловечки авиони и една група бомбардери за пикирање. Заради лошата временска ситуација сега не беше можно да се доведат други летачки единици од Рајхот. Во средината на февруари настапи период на топло време, почвата на аеродромите омекна во голема мера и на нив не беше можен непречен сообраќај. Лошата состојба на романските аеро-

дружи не дозволуваше во моментот никакво или само едно полетување на одделни авиони. Ако настанеше период на суво време тогаш можеше да се смета дека романските аеродроми ќе можат да се користат дури отприлика по 25 февруари. Снабдувањето за офанзивна војна од бугарска почва не беше завршено пред 2 март дури иако не настапија никакви непредвидени случајности. Оваа недоволна готовност за акција на VIII-от воздухопловен корпус беше и решителната причина заради која врховниот командант на 12-та армија замоли на 16 февруари армијата да не тргнува пред 1 март. По ова на 18 февруари фирерот реши: почеток на градење на мостови на 28 февруари, почеток на преминувањето на Дунав на 2 март.

Во сето ова подготвително време штабовите и сите службени места на 12-та армија извршија извонредно голем работен учинок. Имено, задачите коишто армискиот инженерски старешина, генералмајорот д-р Мајзе и неговите инженери требаше да ги извршат беа мошне обемни. Во нивниот делокруг се наоѓаа подготовките на полето на извидување на патиштата и на изградбата на патната мрежа во Бугарија, како и подготвувањата за префрлувањето преку Дунав.

За извидување и поправување на патиштата во Бугарија по коишто одеше пробивот, на армискиот инженерски старешина му стоеше на располагање работниот штаб „Адам“ со 9 офицери за извидување во цивилна облека, соодветниот помошен персонал, како и со најпотребните возила. Во период од шест недели беа извидени 6100 километри патишта, беа засилени, односно одново изградени 458 места со вкупна должина од 3,9 километри. За чистење од снег на премините во балканските планини во времето на најголемото дејство беа истовремено ангажирани 3380 луѓе. Само за уште 2 дена пред влегувањето мораше да се отстрани 2 метра висок нов снег кај клисурата Петрохан. Изградени се 155 километри транзитни патишта, подготвени со 5960 разни табли со имиња на места, ознаки на правци и броеви и наместени во јок од 2 дена на сите транзитни и попречни патишта од Дунав до грчката граница.

А истовремено со подготвувањето на транзитните патишта во Бугарија течеше и снабдувањето на бугарскиот простор со најразновидни материјали за снабдување колку што тоа го дозволуваше камуфлирањето. Во прва линија се работеше за донесување гориво и пополнување на воените складишта за храна од контингентите складирани во Бугарија.

Исто така мораа да се обезбедат волови за влечење кои би се користеле на тешките делови од патиштата. Покрај тоа во Бугарија, под најстрого камуфлирање, беа префрлени германски сили за обезбедување и заштита на железничките линии.

За обезбедување непречено поминување и поправка на патиштата што водеа до местата каде што армијата требаше да премине преку Дунав стоеа на располагање вкупно четири баталјони за градење мостови на кои им беа придодадени 12 групи за чистење снег. Тие мораа да се грижат за вкупно 1.565 километри патишта. Но заради острата

зима работата на овие единици мораше да се ограничи на приспособување на патиштата за сообраќај и чистење снег. Само за неколку часа снежна виулица патиштата Плоешти—Букурешт и Букурешт—Ѓурѓу беа завеани со снег во должина од по 6—10 километри и височина од еден до два метри така што тие не можеа да бидат расчистени за поминување ниту со снежни плутови ниту со други машини. Снежните наноси можеа да бидат отстранети по 4—5 дена само со ангажирање на романската организација за градење патишта и баталјоните за градење мостови, засилени со делови од трупите што беа сместени во близината на завеаните со снег патишта.

За подготовките за градење на мостовите преку Дунав на располагање стоеја два моторизирани инженериски баталјони, два инженериски баталјони со запреги и пет баталјони за градење мостови. Бидејќи подготвениот материјал за градењето на мостовите не можеше да биде благовремено донесен од татковината заради големата преоптовареност на железниците со транспортирање на трупите, најголемиот дел од помошната опрема мораше да биде обезбеден во земјата. И покрај ова временско забавување и потребната додатна работа околу сечењето и дотерувањето на дрвениот материјал во текот на шест недели беше подготвено следното:

еден помошен мост со две патеки кај Ѓурѓу, долг 1.125 метри, со носивост 2 пати по 24 тони, врз 62 дунавски брода,

еден мост кај Турну Магуреле со должина од 775 метри, со една патека и носивост од 24 тони, и

еден воен мост кај Бекот од романска помошна опрема, со должина од 730 метри и носивост 12 тони.

Само за мостот кај Ѓурѓу беа потребни 1.500 кубни метри дрво и 1.800 тони железо, како и 60.000 тони бродски простор. Работите беа попречувани од движењето на мразот, студот, високиот водостој и понекогаш од силниот источен ветар и брановите високи и до 2 метра. Романскиот материјал за воениот мост, којшто можеше да биде пренесен само со железница, мораше за оваа цел да биде префрлуван од Калараси до Корабија со девет композиции, таму да биде монтиран во водите на Дунав и по воден пат да биде допремен до Бекет. Големите тешкотии задаваше и укотувањето на бродовите заради невообичаената длабочина на водата и до 18 метри.

Со доаѓањето на месец март целиот прв маршевски ешалон (окопната група 1 со главните команди на XIV-от, XXX-от и XXXX-от армиски корпус, 5-та, 9-та и 11-та оклопна дивизија, 60-та моторизирана пешадиска дивизија 72-та, 164-та и 50-та пешадиска дивизија), како и главната команда на XVIII-от армиски корпус со 6-та планинска дивизија од вториот маршевски ешалон се наоѓаше северно од Дунав готов да влезе во Бугарија. Уште се истоваруваа 5-та планинска дивизија и 73-та пешадиска дивизија. Со спојувањето на единиците на противавионската заштита на армијата и на воената мисија во Романија се постигна достаточна обезбедување за животниот важниот железнички мост Черна Вода, петролејското пристаниште Констанца, како и местата Бе-

кет, Турну Магуреле и Гургу каде што се наоѓаа мостовите. Преку претходните разговори на ниво на генералштабовите бугарската влада беше во голем степен информирана за германските намери. Таа беше спровела мобилизација во Бугарија, како и развивање на бугарската војска на грчката и турската граница сходно на барањата што беа поставени од германска страна.

Но неповолните временски услови уште еднаш му зададоа грижи на армиското водство и го ставија во дилема дали влегувањето во Бугарија ќе може да се изврши во веќе предвидениот рок. Во ноќта меѓу 26 и 27 февруари почнаа силни врнежи, дожд во рамнините, снег во планинските предели. Оваа промена на времето доведе до зголемување на водостојот на Дунав. Патиштата пак станаа меки и нивната состојба се влоши до таа мера што при евентуални понатамошни врнежи се поставуваше прашањето за нивната употребливост за возила со тркала, ако притоа не би се употребувала цврста подлога. А и аеродромските терени беа одново мошне смекнати. Заради временската ситуација преместувањето на делови на воздухопловниот корпус се покажа извонредно отежната. Сепак, армиското водство реши да се држи за закажаниот рок (28 февруари) за подигнување на мостовите во надеж дека временската ситуација ќе се поправи.

ВЛЕГУВАЊЕ ВО БУГАРИЈА И КОНЦЕНТРАЦИЈА НА ТРУПИТЕ НА ГРЧКАТА ГРАНИЦА

1—26 март

Кога на 28 февруари во 7,00 часот се почна со градењето на мостовите на предвидените места кај Бекет, Турну Магуреле и кај Гургу веќе беше настапило подобрување на времето. Благодарение на одличната техничка работа на инженериските единици и на сега поволното време роковите предвидени за градење на мостовите можеа дури и да бидат исполнети пред време. Градењето на мостот кај Турну Магуреле беше веќе завршено во 15,00 часот, во 16,00 часот беше завршен мостот кај Бекет, а следниот ден (1 март) во 10,30 часот мостот кај Гургу.

Уште на 28 февруари во 7,00 часот, во исто време кога почна градењето на мостовите преку Дунав, пред ешалоните на VIII воздухопловен корпус ја преминаа бугарската граница кај Силистра. Влегувањето во Бугарија беше извршено со согласност на бугарската влада која што на 1 март на свечан начин го потпиша во дворецот „Болведере“ во Виена пристапувањето кон „Тројниот пакт“.

Во дневната наредба за 1 март врховниот командант на 12 армија генералфелдмаршалот Лист со импресивни зборови им се обрати на војниците на својата армија:

„Фирерот повикува на нова задача! Ова напредување има за цел обезбедување на Бугарија, а нашата борба е насочена против Англија доколку таа се осмели преку Балканот да го загрози нашиот велико-

германски животен простор. Јас имам доверба во духот и полетот на војната борба проверените единици на 12-та армија и сум сигурен дека ниту острите временски услови ниту тешкиот терен нема да го запрат нашиот победнички од. Да живее фирерот!“

На 2 март во 6,00 часот 12-та армија го започна настапувањето со пет маршевски ешалони, како што беше планирано, и тоа 3 маршевски ешалони преку мостовите на Дунав (кај Бекет делови на 6 планинска дивизија натоварени на транспортни ешалони, кај Турну Магуреле 60 моторизирана пешадиска дивизија како дел од брзите единици на оклопната група 1 и кај Гургу 9-та оклопна дивизија), а 2 маршевски ешалони од Добруџа (кај Силистра 11-та оклопна дивизија и кај Мараомер 5-та оклопна дивизија).

Германските трупи кои навлегуваа во Бугарија беа поздравени со голема радост од сите слоеви на населението, посрдечно отколку што тоа го беше очекувала и самата бугарска влада. Војниците беа прифатени во сместувалиштата гостољубиво и им беа давани дарови. Бугарската војска насекаде го нагласуваше братството по оружје втемелено во Првата светска војна.

Истовремено со единиците на армијата на фелдмаршалот Лист во Бугарија беа пренесувани и силни воздухопловни единици на генералот на авијацијата баронот фон Рихтхофен, додека германски трупи за противавионска заштита заедно со бугарската воздухопловна одбрана ја презедоа заштитата на германските сили и на бугарската територија од воздушни напади. Добрата временска ситуација над планината Балкан му одеше на рака на пренесувањето на летечките единици на военото воздухопловство. Најголемиот дел од авионите-ловци пристигна во своите борбени аеродроми во Бугарија уште на 2 март, а преместувањето на копнените делови беше извршено до 7 март.

Но извесни тешкотии се појавија при поставувањето на противавионската заштита. Единиците на противавионската заштита почнаа да настапуваат истовремено со единиците на армијата на кои тие им беа потчинети за да ги обезбедат патиштата по коишто одеше маршот. Тежишта на противавионската заштита беа премините на Дунав и клисурите на планината Балкан. До 7 март најголем дел од одделенијата за противавионска заштита пристигнаа во своите нови акциони одредишта, а противавионската артилерија беше поставена без Англичаните да ја беа искористиле приликата со напади од воздух да го попречат веќе градењето на мостовите на Дунав, преминувањето и настапувањето низ клисурите на планината.

Главниот дел на брзите единици на оклопната група први пристигнаа до 4 март во просторот Варна—Бургас—Јамбол—Симеоновград—Стара Загора—Плевен каде што им беше доделена улогата на заштитница во однос на Турција. Делови на 6 планинска дивизија беа поместени кон бугарско-грчката граница во долината на реката Струма. Овде, во западниот дел на армиското подрачје веќе на 4 март истовремено со брзите единици беше постигнато достаточено обезбедување на најзапрозените места на грчко-бугарската граница. Мерките коишто со енергична под-

дршка на бугарските власти беа преземени долго пред влегувањето на германските трупи и коишто се однесуваа на извидување, обележување и поправување на петте патишта по кои одеше настапувањето, потполно ги исполнија очекувањата токму во однос на настапувањето на моторизираниите единици. Сепак, непредвидени забавувања настанаа на западниот транзитен пат. Привремена неупотребливост на мостот кај Бекет којшто веќе самиот по себе не беше мошне погоден, особено лошиот дел на патот кај Орехово и тешкотиите на клисурата Петрохан, што се зголемија уште повеќе заради неповолното време (нов снег), попречија непрекинато поминување на силните моторизирани делови на VIII-от воздухопловен корпус на армиската врховна команда кои беа уфрлени пред XVIII армиски корпус. Дури откако на XVIII-от армиски корпус му беа потчинети понатамошните армиски градежни сили и по засилено ангажирање кај Орехово и Петрохан тешкотиите можеа постепено да бидат отстранети. Ова забавување, како и уфрлувањето на моторизираниите делови, доведе до мошне големи длабочини на маршевската колона на XVIII армиски корпус. Имено, пешадиските и планинските дивизии, соочени со патиштата претворени во мочуришта во рамнините и во планинските предели на Балкан и Родопите, како и со необичниот терен и климата, мораа да издржат напорни маршеви и да совладуваат разни тешкотии. Планинските патишта на кои имаше делови со големи угорништа (1.000 метри височинска разлика на 8 километри пат) беа во најголем дел замрзнати. Заради многубројни тесни кривини мораа да се откачуваат камионските приколки и да се симнуваат предниците на топовите. Со обезбедување на волови за влечење (околу 3.600 вола) и бугарски водачи, како и машини за влечење од артилеријата, со фрлање на сите моторизирани делови на дивизиите напред и со големи растојанија меѓу одделни маршевски групи и ограничување на секако претекнување и сообраќај од спротивна насока за само неколку ноќни часови непријатностите беа отклонети колку што беше можно.

Сместувањето во Бугарија беше тесно и скромно. Тоа беше олеснето со помошта на населението и со великодушната поддршка на бугарските власти. Но во ретко населената планина Балкан големи делови на пешадиските и планинските дивизии мораа да престојуваат на отворено, долж патиштата, меѓу одделните, едно од друго 60 километри оддалечените местенца. При ова особено непријатни беа големите разлики меѓу дневната и ноќната температура.

Не можеше да се избегне големата развлеченост на пешадиските и планинските дивизии за време на маршот преку планината Балкан и долгото време потребно за нивното повторно приближување. На 8 март вечерта моторизираниите одделенија на 72-та, 164-та и 50-та пешадиска дивизија, што беа уфрлени зад брзите единици на оклопната група 1, пристигнаа во просторот околу Неврокоп, Пасмакли и Местапли каде што тие имаа наредба да бидат зад бугарските сили како обезбедување.

Ситуацијата во армијата во првата половина на март остана напнатата. На грчката граница стигнаа само слаби претходници, додека глав-

ниот дел на армијата се наоѓаше уште северно од Дунав. Во средината имаше делови далеку оддалечени едни од други. На ова се надоврзуваше несигурноста на воено-политичките прилики на Балканот. Југославија изврши делумна мобилизација на својата армија, а настојувачката на германската политика да воспостави пријателски односи со оваа држава уште не беа довеле до успех. Во турскиот дел на Тракија, значи на источната страна на армијата, сè уште беа концентрирани 27 пешадиски, две коњички и една моторизирана дивизија, а пристигнуваа и известувања за истоварување на англиски трупи на грчкото копно. Требаше да се очекува дека грчката војска, надевајќи се на англиската поддршка, ќе му даде решителен отпор на германскиот напад.

На оваа напната воено-политичка ситуација ѝ се придружија уште и тешкотиите со пополнувањето и снабдувањето на навлезената 12. армија во Бугарија. За вкупното пополнување од Романија на располагање стоеше само една единствена железничка линија којашто водеше преку голем заобиколен пат преку Черна Вода до реонот каде што беа концентрирани германските трупи. Германската страна бараше од Бугарите да се преземат од Романија и да се проследуваат во акциониот реон на армијата осум, а од 3 март натаму, 12 воза дневно. До 2 март низ Добруџа кон Бугарија поминаа само 80 воза со пополнување. Веќе во првите денови на март во Добруџа настана натрупување на композициите и застој, бидејќи Бугарите не можеа да ги преземат во полн обем пристигнатите возови. А и во самата Бугарија не можеа да бидат исполнети барањата на армијата и воздухопловството. Превозувани беа само најбитните транспорти со храна и гориво — возови со војска воопшто не продолжуваа понатаму. Ситуацијата со железничкиот превоз стана сериозна и напната, бидејќи бугарскиот работен ефект, и покрај најдобрата волја, не беше достаточен. Главното зло беше недоволниот број локомотиви. Снабдувањето на армијата беше крајно отежнато заради малата продуктивност на бугарската железница. Битно олеснување би донело само пристапувањето на Југославија кон „Тројниот пакт“ и користењето на железничката линија долж долината на Вардар.

А и состојбата на коњите не беше добра заради долгите патувања со железница, лошите преместувањата и можности за нега, како и заради големите напегнувања при совладувањето на клисурите и покрај големиот број обезбедени воловски запреги за влечење. Се појави голем недостаток од коњи кој во моментот не можеше да се надомести, бидејќи транспортите со резервите уште не беа пристигнати.

Во втората половина на март беше завршено развивањето на армијата на фелдмаршалот Лист на бугарско-грчката граница за да ја нападне благовремено, ако биде потребно, британската оперативна група во северна Грција која сега беше во текот на формирање. Армиското водство здивна олеснето кога околу 20 март развивањето главно беше завршено, а исто така и снабдувањето со потребните резерви. На 24 март можеше да ѝ се предложи на воената врховна команда 1 април да биде најраниот датум за напад. Воено-политичката ситуација беше сега

поненапната дотолку што за Турција беше јасно дека не требаше да се очекува интервенција од страна на оваа држава. На 18 март пристигнаа додатни наредби на врховната команда на војската за 12-та армија во кои беа проширени целите што требаше да бидат нападнати. Два-наесеттата армија требаше да го окупира грчкото подрачје источно од планината Пинд, понатаму Атина и на крајот Пелопонез. Понатаму требаше да бидат окупирани островите Тасос, Самотраки и Лемнос. Истовремено на 22 март пристигна писмена наредба од врховната команда на војската во која се јавуваше за издвојување на штабот на оклопната група 1, понатаму на главната команда на XIV армиски корпус со 5-та и 11-та оклопна дивизија, издвојување на СС „Адолф Хитлер“ (Хитлеровата телесна гарда, забел. на прев.) и останувањето на главната команда на XI-от армиски корпус, на 70-та и 198-та пешадиска дивизија во Романија за употреба на друго место.

Од III-от маршевски ешалон на армијата требаше да ѝ останат на располагање само 4-та планинска дивизија, главната команда на телесниот армиски корпус, 46-та и 294-та пешадиска дивизија главната команда на телесниот армиски корпус, 46-та пешадиска дивизија и 294-та пешадиска дивизија смееја засега да бидат довлечени само до линијата Софија — Стара Загора.

ПРЕВРАТ ВО ЈУГОСЛАВИЈА — НОВО РАЗВИВАЊЕ НА 12-ТА АРМИЈА

27 март до 5 април

Настојувањата на германската политика да воспостави пријателски односи со Југославија доведоа најпосле на 25 март до пристапување на југословенската влада кон „Тројниот пакт“. Сосем неочекувано само два дена подоцна дојде до пресврт на ситуацијата. Еден пуч на српски заговорници извршен во ноќта меѓу 26 и 27 март го расипа успехот на германската политика.

Бидејќи сега Југославија со државниот удар од 27 март грубо го откажа тукушто склучениот пакт за пријателство со Германија, а почнаа и разговорите меѓу англиската врховна команда на Блискиот исток и грчкиот и југословенскиот генералштаб, часот на одлуката беше веќе дојден. Уште на 27 март фирерот издаде наредба истовремено да се преземат мерки за скршување на Југославија и напаѓање на англискиот експедиционен корпус во Грција.

На 28 март во 9 часот во главниот штаб на армијата во Чамкорија пристигна со голема напнатост очекуваната наредба на врховната команда на војската за напад на Југославија. Нападот на Југославија требаше да го води 12-та армија од бугарската и романската територија, а 2-та армија, која требаше одново да биде распоредена, од југоисточно-германската и потоа од унгарската територија. Од подрачјето на 12-та армија требаше да тргнат:

една група составена од брзи дивизии и пешадиски дивизии под водство на командата на оклопната група и тоа од реонот северозападно и северно од Софија со задача да ги разбие југословенските сили околу Ниш и јужно од Белград, да го заземе Белград и да ја отвори за германско користење железничката и патна линија Белград—Ниш—Скопје. Со оваа група требаше да содејствува уште една брза германска, единица, пробивајќи се кон Белград од север преку Темишвар.

Една втора група на 12-та армија требаше да тргне од реонот околу Кустендил за да го заземе благовремено Скопје и да ги разбие непријателските сили стационирани на југот на Југославија и да попречи дејствување на делови од југословенската војска на северното крило на италијанскиот фронт во Албанија.

Главната команда на XI-от армиски корпус, 76-та и 198-та пешадиска дивизија мораа пак да се вратат под команда на врховното заповедништво на 12-та армија. Командата на оклопната група 1 остана потчинета на 12-та армија.

Операцијата против Грција требаше да биде извршена колку што тоа беше можно во предвидениот рок и тоа со привремената цел да се заземе солунската котлина со зацврстување во планинското земјиште пред Воден. За оваа цел можеше да се направи опколување и преку југословенската територија.

Како заштита од евентуален напад од Турција, на врховната команда на 12-та армија ѝ беше потчинета 16-та оклопна дивизија.

Овие нови инструкции на врховната команда на војската ја ставија 12-та армија потполно ненадејно пред мошне тешка задача. За што е можно покусо време мораше да биде изработен нов, додатен план за развивање, а во сегашниот распоред мораа да се извршат обемни поместувања на трупите. Од источно-бугарскиот реон мораа да бидат префрлени на југословенската граница 5-та, 9-та и 11-та оклопна дивизија. Освен тоа, на југословенската граница мораа да бидат доведени 73-та, 294-та пешадиска дивизија и 5-та планинска дивизија, мораше да се обезбеди пополнувањето со материјал и за кусо време да се изврши извидување на новиот оперативен реон. Сепак, новото развивање на 12-та армија, кое стана неопходно со прекршувањето на договорот од страна на Југославија, беше изработено од штабовите за само седум дена и, покрај големите тешкотии со теренот и снабдувањето, беше спроведено така што армијата можеше да тргне во напад веќе на 6 април. Ова брзо развивање беше извршено совршено.

Задача на армијата беше на 6 април со XXXX-от армиски корпус на коњичкиот генерал Штуме (9-та оклопна дивизија, СС „Адолф Хитлер“, 73-та пешадиска дивизија) ненадејно да избие од реонот околу Кустендил — Горна Цумаја и да се пробие кон Скопје преку линијата Куманово—Штип, а потоа неизоставно да продолжи со пробивањето сè до албанската граница за да се поврзе со италијанскиот фронт во Албанија.

Осумнаесеттиот армиски корпус на пешадискиот генерал Беме (5-та и 6-та планинска дивизија, ловечкиот полк 125, 72-та ловечка ди-

визија и 2-та оклопна дивизија) требаше истиот ден на препад да ја заземе клисурата Рупела, да ги уништи грчките гранични одбранбени линии со енергично прибирање на своите сили на западното крило и заедно со 2-та оклопна дивизија да се пробие што е можно побрзо западно од Дојранското Езеро кон Солун, како и преку Вардар кон Воден — Бер.

Првата задача на XXX-от армиски корпус на генерал-потполковникот От (164-та и 50-та ловечка дивизија) беше на 6 април по најбрз пат да се пробие кон Ксанти—Гумурџина и со моторизирани сили брзо да ги заземе пристанишните градови Деде Агач и Кавала на Егејското Море. Потоа XXX-от армиски корпус требаше да ја форсира Места и преку Кавала да напаѓа понатаму кон Солун.

Оклопната група 1 на генералполковникот фон Клајст (XIV-от армиски корпус на пешадискиот генерал фон Вистерсхајм со 5-та и 11-та оклопна дивизија, 294-та пешадиска дивизија и 4-та планинска дивизија) требаше на 8 април ненадејно да нападне од реонот северозападно од Софија преку српско-бугарската граница, да ја порази непријателската група стационирана кај Пирот—Лесковац и што е можно побрзо да се пробие кон Ниш—Крушевац. Од овде нападот требаше концентрирано да се пренесе напред кон Белград заедно со XXXXI-от армиски корпус на генералот на оклопните групи Рајнхарт (СС „Рајх“ и ловечкиот полк „Гросдојчланд“) којшто требаше на 10 април да се пробие од правец на Темишвар од каде е можно побрзо заземање на југословенскиот главен град и обезбедување на железничката и патната врска Белград—Ниш—Софија, како и водениот пат по Дунав за германските трупи. Како резерва за оклопната група 1 беше предвидена 60-та моторизирана пешадиска дивизија.

ПРОБИВ КОН СКОПЈЕ И ДО АЛБАНСКАТА ГРАНИЦА

6—8 април

Планот, со XXXX-от армиски корпус на коњичкиот генерал Штуме, кој се состоеше одвај повеќе од две дивизии, да се напредува од реонот југозападно од Софија во правец на Скопје, да се отсеке Југославија од Грција и по најбрз пат да се дојде во врска со италијанската војска во Албанија, беше мошне смел. Зошто тоа беше пробив сред непријател чијашто силина се ценеше дека е 6 дивизии, во почетокот со откриени бокови, бидејќи оклопната група 1 беше готова за настапување дури на 8 април. Сè додека не беше осигуран успехот на истовремениот напад на јужната група, на 12-та армија кон Солун, можеше да постои опасност и за заднината на XXXX-от армиски корпус кој се пробиваше на запад. А оваа откриеност на боковите требаше да се оцени дотолку посериозно доколку кај непријателот се предвидуваа поправилни противмерки. Дали требаше да се очекува дека југословенското водство ќе стави сè на тоа да не ја загуби врската со

Грција, а со тоа и со Англија? И обратно, дали Англичаните и Грците од југ не ја имаа истата цел? Зарем тие не правеа сè да ја воспостават и одржат врската со Југославија? Британците веќе ги поместија најистурените делови од нивните десантни трупи кон Лерин и Воден близу до југословенската јужна граница. Зад нив веќе стојеа англиски трупи кај Кожани — Катерина, а подалеку назад кај Ламија. При воените преговори меѓу Англичаните, Југословените и Грците веројатно е утврден планот Италијаните во Албанија да бидат опфатени во левиот бок и од грб. Притоа Англичаните и Грците веројатно можеа да се надеваат со извесна сигурност дека Југословените ќе ја попречат опасноста од отсечување од Грција. Иако југословенската граница кон Бугарија не беше утврдена како грчката граница, непријателот сепак можеше да дојде од Бугарија овде во долината на Вардар дури по совладувањето на необично тешките природни планински позиции.

Кога на 6 април со првата дневна светлина Германците ненадејно ги нападна југословенските гранични трупи во оперативната зона на ХХХХ-от армиски корпус, всушност, околу 50 километри долг дел од границата меѓу патиштата кои од Бугарија водат кон Куманово и кон Штип, Југословените беа просто вчудоневидени. Нападот на корпусот на Штуме тргна ненадејно, слично на лавина. Деветата оклопна дивизија на генерал-потполковникот др. Хубицки, којашто јуришаше кон Куманово, наиде на непријателски позиции кај клисурата Страцин по поминати 25 километри. Скриен во карпестите гнезда непријателот го отвори својот оган на Германците. Дојде до загуби. Покрај генералот Штуме, кој ги придружуваше најистакнатите делови од својата војска на овој пат, падна неговиот афутант, погоден в срце. Србите (Југословените, забелешка на пр.) навистина знаеја да ја искористат поволноста на својата позиција. Овде можеше да помогне само добрата, стара пешадија. Во борбата беше воведен еден баталјон стрелци под команда на мајорот Гори. Дејствувајќи како еден вид ударна трупа, баталјонот полека се приближуваше до решавачката позиција на височинката. Дојде до остри борби. Но Србите (се мисли на југословенската војска, забелешка на прев.) не му беа дораснати противници на тактички вештото водство на баталјонот. По четиричасовна борба мајорот Гори загосподари со клисурата. Југословените презедоа противудар којшто се разби од германскиот оган. Притоа Југословените претрпеа тешки загуби. Беа фатени над 600 заробеници, меѓу нив 20 офицери, а заплени беа 16 топа и околу 500 коњи и товарни животни. Во меѓувреме предните делови на 73-та пешадиска дивизија на генерал-потполковникот Билер, што напредуваа по патот за Штип, мораа да скршат жесток југословенски отпор веќе во близината на границата кај Царево Село и на височинката југозападно од него. Местото беше заземено во 10,30 часот. Седумдесет и третата пешадиска дивизија продолжи да го следи непријателот кој се повлекуваше кон Кочани.

По својот успех кај Страцин 9-та оклопна дивизија уште во текот на ноќта меѓу 6 и 7 април префрли силни делови преку заземената клисура. Овој ноќен премин преку клисурата, по стрмен со кривини

цитува ниту една црква, ни на св. Арангел, иако во „Речникот“ на теренските материјали се набројува под „Арангел“ и топонимот „Претор“. Покрај тоа Пјанка вели дека и кај селото Нивици се наоѓа црквата св. Атанас (од добата на Самоил), а во западниот дел на Велико Езеро (кај Нивици) постоеле црквите св. Спас, св. Петар и св. Арангел, чија црква се наоѓа и во селото Радожда (во западниот дел на Охридското Езеро).³⁹⁾ Ѓ. Бошковиќ пак уште во 1933 година ги цитува „црквице св. Илије и св. Аранѓела код Брајичине... подигнуге... у 19-ом или 20-ом веку...“⁴⁰⁾ На географската карта, што се однесува на Преспа и Езерото е уцртан како локалитет св. Арангел, сместен малку подалеку од селата Крани и Арвати, потоа св. Спас исто така малку подалеку, а во Грција се цитураат селата: **Ајос Германос** (С. А.), **Ајос Николаос** итн.⁴¹⁾ За селото Герман со истоимената црква по која и си добило името, пишува Вл. Пјанка дека на грчки се „вика *Ἅγιος Γερμανός*“.⁴²⁾ како што стои во наведената карта.

Со други зборови, според тоа и Асамати, да се на подрачјето кај што се наоѓа сега и селото Герман, би се викале *Ἅγιου Ἀσάματος* или без она „Ἅγιου“, а никогаш не би дошле предвид *Ἅγιου Ἀρχαγγέλου* или *Ἅγιος Ἀρχαγγέλος* како ќе видиме понатаму.

Не знаеме што му требало на проф. Томоски со зборови, и тоа неуверливо, да ги побива моите тврдења дека преспанскиот регион „бил непрекинато во византиската т.е. грчка културна влијателна зона“⁴³⁾ (С. А.), да го допре и селото Пустец, кое според А. Стојановски се „викало Горница (Горица), а било познато и под назив Мегали Пустец“.⁴⁴⁾ Имено, тоа не води кон ништо, како и неговиот пример за топонимот Кључ Кладју⁴⁵⁾, а особено ако сето тоа се поврзе со називот на селото Асамати. Во врска со топонимот „Мегали Пустец“ проф. Томоски го цитува веќе наведениот труд на д-р А. Стојановски, кој врз основа на турските документи од 15. и 16. век изнесува дека Горница има и друго име Мегали Пустец.⁴⁶⁾ Но кога ова го цитирал од трудот

³⁹⁾ Вл. Пјанка, о. с., 133, 131, 130, 318, 142, 71.

⁴⁰⁾ Б. Бошковиќ, о. с., Годишњак СКА XLII, 312.

⁴¹⁾ Енциклопедија Југославије 6, Загреб 1965, 606.

⁴²⁾ Вл. Пјанка, о. с., 135.

⁴³⁾ С. Антољак, Уште... Историја VIII/2, 119.

⁴⁴⁾ Т. Томоски, „Чекор...“ Историја VIII/2, 168.

⁴⁵⁾ Истиот, о. ц., Историја VIII/2, 168.

⁴⁶⁾ При тоа во белешката д-р Стојановски означил дека Горница или Гореница е идентична со селата Долна и Горна Горица, кои лежат крај западниот брег на Преспанското Езеро. Друго име на селото „Мегали Пустец“, т.е. Велики Пустец, укажува дека подоцна самостојната населба Пустец, што лежи малку јужно од Долна и Горна Горица, т.е. крај југо-западниот брег на Преспанското Езеро, било во ова време само селце на селото Горица (А. Стојановски, Кон прашањето за политичко-територијалната поделба на јужниот Балкан пред турското освојување, Историја

на д-р Стојановски проф. Томоски можел да наведе уште еден таков топоним како „Кучи Мегали“, т.е. село Велики Кучи, јужно од Биглишта⁴⁷⁾, да го оснажи своето непотребно резонирање за мешањето на словенските и грчките изрази во подоцнежните векови, кои немаат никакво значење и влијание на поранешниот назив Асамати! Ваков начин на излагањето на проф. Томоски значи уште поголемо оддалечување од она што се однесува на Асамати, оти секако во овој назив е кондензирано перманентно византиско-грчко културно влијание, чие име до денес вековите не го измениле.

Значи отпаѓа побивањето на проф. Томоски на мојот став за непрекинатото влијание на преспанскиот регион, каде има словенски топоними, но од понова доба. Исто така не знам што сакал да постигне мојот критичар кога во својот понатамошен критички осврт повторно го освежува сингуларниот и плуралниот облик на називот Арангел, предупредувајќи дека направив зборка „околу потеклото на преспанскиот топоним“, која настанала „поради несогледување и невнимателно читање на документите во кои се употребени зборовите Арангел и Асамати“⁴⁸⁾ (С. А.). Проф. Томоски има само делумно право, што забележал врз основа на материјалот што го дава Ст. Новаковиќ, дека името Арангел „како име и за арангелите Михаил и Гаврил се употребува во грамотите повеќе во сингуларен облик отколку во плурал“⁴⁹⁾ со што пак не постигнува ништо туку пука во празно.

Имено, проф. Томоски одејќи настојчиво по веќе зацртаниот пат кон вештачки создадената цел дека Асамати се Арангел предупредува дека примери на употреба на името Арангел во сингулар и плурал можат да се најдат токму во мојот труд „Уште нешто за „Асамати“ на стр. 118. И навистина не тргнувајќи од истата позиција, од која тргна проф. Томоски во својот труд,⁵⁰⁾ наведов руковет на називите на арангели и цркви, титулирани по нив во Македонија и Србија од делото на Стојан Новаковиќ.

Со тоа единствено сакав да потврдам дека култот на арангелите Михаил и Гаврил бил овде многу распространет и ништо повеќе.

VII/2, Скопје 1971, 160, бел. 101). Меѓутоа во „Слепчевскиот кодик“ во 16 век Долапа Горица се вика и Преспа горица, Горица...“ (Вл. Пјанка, о.с., 144). Во дефтерите од 15 и 16 век пак постои „мало Пустец“ (А. Стојановски, о.с., Историја VII/2, 161), кој во истиот кодик од 16 и 17 век се вика „малипусте“ или „пустец мали“ (Вл. Пјанка, о.с., 143).

⁴⁷⁾ А. Стојановски, о.с., Историја VIII/2, 168.

⁴⁸⁾ Т. Томоски, „Чекор...“, Историја VIII/2, 168.

⁴⁹⁾ Истиот, о.с., Историја VIII/2, 168.

⁵⁰⁾ Историја VIII/1, 118.

Така изнесов дека во повелбите на манастирот Лесново од 14. век се наведува „великославних и бесплатних чиновачелик архистратига Михаила и Гаврила“, понатаму „црква светаго архангела Лесновскога“ и „Михаила Гаврила више Габрова“ како и црква „Архангелоу оу Злетови и у Велесоу“, а во Штип „Светаго архангела“ или наречена „црков Архангел“.⁵¹⁾ Кон моево цитирање проф. Томоски додаде дека во една листина, „на која се повикува Ст. Антоњак за една те иста црква е употребен и плурал и сингулар („светих архангел в Зетове“ и „Архангелоу оу Зетовой“)⁵²⁾

Меѓутоа во истата повелба на царот Душан (1347—1350) пишувa и ова:

„...Поискавше обротоомо в области тои епископију Морозвиждскоу от многих лет запоустевеишоу и подложисмо ју под епископију светих аргангел в Зетове с селом тем Морозвиждом... епископии цркви Архангелоу оу Злетови оу граду Штипоу... Се же отлеси и мегие селом тем Светаго Архангела (С. А.): почн под Тештноје низ дол...“⁵³⁾ Во една друга повелба на Душана од 1343 год. се говори покрај другото и ова: „...И виде кралевство ми ордесство право и лиубов чистоу к великому чиновачеликиоу небеским силам великих архангел, монастиру Кралиевства ми, негово самовоаноје приложеније... в монастири кралиевства ми Светаго Архангела...“ Во листината на истиот владетел (од 1348—1353) тој цитира: „... (архистра) тигъ Михаила и Гаврила... и сихъ чиновачеликиъ вишнимъ силамъ Михаила и Гаврила... И јоште приложи царства ми цркви Архангелоу... цркову оу Велесоу Архангела... Игуман Светаго Стефана и Пандократоровъ и Архангеловъ на зборе... и котла Архангеловемъ лјудем.. А што је област доуховна по селех Архангеловехъ (С. А.) оу Подгори, да нимих облада митрополит... ипак да работају цркви Архангелове... како соу работали...“⁵⁴⁾

Во листината од 1348 година Душан наведува „...храм божествении светиюу архистратигоу Михаила и Гаврила... приложи царство ми цркви архистратига Михаила иже оу Иеросалим... поставим царство ми темелие архангела Михаила в лето...“

Во еден друг документ од 1350 (март) царот утврдува доходок „...в име архангела твојего Михаила и Гаврила въ обетоване земли...“, а во онаа од 1351. „...потверди церковъ Архангеловоу в малом...“ Во листината од 8. III. 1350. тој пак говори за „храм божствени в име Архангела твојего Михаила и

⁵¹⁾ С. Антоњак, Уште..., Историја VIII/1, 118.

⁵²⁾ Т. Томоски, „Ческор...“, Историја VIII/2, 168, 169.

⁵³⁾ Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средњега века, Београд 1912, 677, 678.

⁵⁴⁾ Ст. Новаковић, о. с., 412, 413, 682, 683, 690, 695, 697, 699, 700.

Гав'рила в обетоване земли и в граде твоиѣмъ Иероусалиме... то да си скупи црквъ јероусалимска...“ Во 1353 год. кралот Стефан Урош како и татко му спомнува: „...манастирѣ царства ми Светаго архистратига Михаила и Гаврила оу Призрене...“, на 20. VI 1358. истиот владетел кажува што „записал цркви светому Архагелоу, таже ест в Јеросалимех... ради наших храму светаго Архагела в Јеросалиме...“ а на 11. III 1365. потврдува некакво дарување „црквѣ баштиноу а Светаго Архагела...“

Секако е интересна и една даровница на деспот Јован Драгаш, кој дарува и „...црквоу Архагела с всем метохом...“ а во 1378 год. истиот феудалец и брат му Костадин потврдуваат подарокот на манастирот „...архагелле и Свети Георгие оу Габрове с всем метохом...“⁵⁵⁾

Со тоа се исцрпени изразите Архангел во различни варијации од повелбите, пишани со кирилица во 14 век.

А сега да погледнеме оние на латински јазик, издавани на Запад, пред сѐ во Италија.

Така во листината од 1118 год. се говори за „Sismondini de Sancto Archagelo“ (C. A.), а во другата уште од 1035 се цитира „Ecclesiam Sancti Archangeli“. Дури во 728. во еден документ се говори за „monasterio Sancti Michaelis... Monasterio beati Michaeli... et familiola Sancti Michaeli...“, а во онаа од 784 се цитира „Ecclesia beati Sancti Georgi...“ Во листината од 999. пак наоѓаме на „Ecclesiam et Monasterium Sancti Michaelis Archangeli“, а во онаа од 1010. покрај називот на црквата „Sancti Georgii Martiris Christi“ се цитира и „Monasterium cui vocabulum est Sancti Michaelis Archangelis...“

Дури во 1106 има и „Via Sancti Michaelis“ (C. A.). Во 969 во истата повелба пишува „...Ecclesia Sancti Michaelis Archangeli... Ecclesia Sancti Michaelis...“⁵⁶⁾

Значи, од изворниов материјал произлегува дека во Италија св. Михаил се спомнува и како Архангел, но **никогаш** (C. A.) заедно со другиот архангел Гаврил! Да ги видиме и другите примери. Така во 972. пак во повелбата пишува „Ecclesia una, vocabulo Sancti Michaelis...“, а слично и во 1153. додека во 1029. се знае за „terra Basilice Sancti Archangeli Michaelis...“

Во листината од 1171 се јавува „In territorio Montis Sancti Angeli de Gargano“ (C. A.), а во папината була од 1204. се наведуваат црквите „Sancti Angeli“ во различни места, а потоа „juxta Ecclesiam Sancti Angeli (C. A.)... apud Liesinam Cellam Sancti Archangeli (C. A.)...“ Во 10 век уште наоѓаме „Ecclesia Sancti Angeli“, а во повелбата од 915 се говори за „Ecclesiam in onore Dei, et beati Sancti Michaeli Arcangelis... in ipso Monasterio beati

⁵⁵⁾ Ст. Новаковић, о. с., 706—708, 32, 708, 702, 710, 442, 511, 513, 514.

⁵⁶⁾ L. A. Muratori, Antiquitates Italicae medii aevi sive dissertationes I, Mediolani 1738, 857, 858, 993, V (1741), 375, 381, 419, 423.

Sancti Michaëlis Arcangeli“, а во онаа од 967. пак пишува „Monasterium . . vocabulo Sancti Michaelis Archangeli, quod Barreja dicitur . . Et Cellam Sancti Benedicti, que vocatur Angeli“ (C. A.).

Во 1076 имаме „Ecclesiam Sancti Angeli de Monte Corase . .“, а во документот од 1073 се зборува за „Monasterio Sancti Michaelis de Candiana . . et . . Abbate Sancti Michaelis“. Во 1105. постои и „Cenobilem Ecclesiam . . Sancti videlicet Michaelis de Monte . .“, а во 1153 дури наоѓаме на „Monasterium Sancti Angeli de Monte cum ecclesiis“ (C. A.) . . .“

И додека уште во 1103 меѓу црквите се наведува онаа „Sancti Michaelis Arcangeli“, а во повелбата од 1154. се пишува за „in lico Sancti Micaëlis“ (C. A.). Дури за време на папата Леон IX (1048—1054) се говори за познатиот „de Castello, quod vocatur Sancto Angelo“ (C. A.), а во повелбите од 11 век наоѓаме на „ . . Ecclesiam Monasterium Cenovii, vocabulo Sancti Archangeli Tarantiani . .“ или само на „Ecclesiam Sancti Archangeli de Tusciano“ или пак се говори за „Monasterio Sancti Angeli de Silvagnira“.

Во повелбата пак од 1081 се набројуваат и „Ecclesiam Sancti Michaelis in Veronella . . Ecclesiam Sancti Angeli in Lucinulla . . . Ecclesiam Sancti Angeli, que est in Vajano, Ecclesiam Sancti Angeli in Certano . . .“

Во 999 година само се пишува за „Sancto Michaëli de Lucedio hanc pertinentiam, quam **Hortum Sancti Michaëlis vocamus** (C. A.)“ а во другата од 1146 се цитира „**Monasterium Sancti Raphaëlis**“.⁵⁷⁾ што е вистинска вредност и реткост.

Меѓутоа во повелбата од 1168 имаме пак назначено бројни цркви „Sancti Michaëlis“ во различни места на Италија⁵⁸⁾, што само говори за култот на овој архангел. Според сево ова во латинските повелби, кои се однесуваат на средновековната црковна историја на Италија, името на св. Михаил се наведува или вака или му е додаден називот Sanctus (или без тоа) Archangelus, а никогаш Sanctus Angelus, кое се јавува општо само во сингуларен облик, а така понекогаш и Sanctus Archangelus, што очигледно се однесува на Михаил!

Значи ни Archangelus ни Angelus во листините никогаш не доаѓа во плурал.

Што се однесува до тврдењето на проф. Томоски дека името Archangel се сретнува во грчка транскрипција и во сингуларен и во плурален облик како: 'Αρχάγγελος τῶν 'Αρχαγγέλων, што е проследено со цитати од делата на Gelzer и Regel—Kurtz—Kora-

⁵⁷⁾ L. A. Muratori, o. c. V, 427, 431, 435, 442, 446—448, 525, 462, 466, 468, 479, 473, 475, 477, 487, 655, 642, 770, 783, 788, 790, VI (1742) 193, 198, 313, 319, 41.

⁵⁸⁾ L. A. Muratori, o. c. VI. 424, 425.

bleva⁵⁹), во потполност исто така се согласувам, оти тоа и така не ги менува работите.

Инаку на проф. Томоски му е идентична појавата и со зборот Асамати, што се употребува повеќе во плурал „и тоа именување не на богомилите“, како предлагам јас, „туку на цркви и панаѓури што се одржувале при црквата по случај денот на светител“ (С. А.).

Во врска со тоа тој дава и неколку примери од Делгеровите Regesta, во што исто така има право.

Така проф. Томоски изнесува дека во хрисовулата од 1084 (?) „in Derbe“ се наведува црква „Asomatoi“, потоа во онаа од 1333 манастирот „Asomatoi“, а во 1287 дури „der jährliche Asomatoi—Markt“, додека пак во хрисовулата од 1307 е забележен имотот „Asomatu“ блиску до селото Смоквина, кои според него јас ги напишав во сингуларен облик⁶⁰), што ми прилега на малце нејасен приговор.

Имено, иако тоа само општо го наведов во врска со преспанското село Асамати, а што проф. Томоски криво разбрал и интерпретирал, сепак би сакал да напоменам дека е така, оти „имот Асоматоу“⁶¹) доаѓа од зборот „Ἀσώματος“ и тоа е навистина сингулар.

Но покрај ова би сакал да додадам и надополнам и она што проф. Томоски во својата позната педантност и трудољубивост сепак пропуштил од Делгер да цитира местото за Асамата-и и тоа всушност од неговите Regesta, sv. 4, иако во забележката се оградил со зборови „да не ги редиме другите примери“.⁶²)

Така во хрисовулата од 1282 за манастирот Есфигмену на Атос се говори и за депанданси кај „Н. Asomatoi in Thessalonike“ (С. А.), т.е. кај Ἀγίου Ἀσωμάτων во Солун. Потоа во хрисовулата од 1287 (април) на манастирот Panachrantos кај Stelaria се наведува и депанданса, наречена Архангел Михаел (во округот Лопадиион кај Копанохорион) со наведување дека во депандансата Свети Георгиос на 8 ноември одржува годишен саем „Asomatoi“.

Во друга хрисовула од истата 1287 година Делгер цитира дека се говори за мал манастир на Архангел Михаил, чија истоимена црква се наведува и во Neokastron со згради и годишниот саем на 8 ноември. Во простагма од 1333 (јули) се изнесува на два пати за парче земја кај манастирот „Asomatoi“,⁶³) што како израз цитира и A. Guillou (како простагма на Андроник III од 1333) вака: „... τὸ μοναστηρίου τὸ Περὶ τοὺς Ἀσωμάτους τελεῖ ...“⁶⁴)

⁵⁹) Т. Томоски, „Чекор...“, Историја VIII/2, 169 и бел. 28, 29.

⁶⁰) С. Антољак, Уште..., Историја VIII/1, 119.

⁶¹) Т. Томоски, „Чекор...“, Историја VIII/2, 169.

⁶²) Истиот, о.с., Историја VIII/2, 169, бел. 31.

⁶³) Fr. Dölger, Regesten... 4. Teil. Regesten von 1282—1341, München und Berlin 1960, 1, 11. 152.

⁶⁴) A. Guillou, Les archives de Saint—Jean—Prodrome sur le mont Ménécée, Bibliothèque byzantine, Paris 1955, 90.

За истата повелба Делгер пишува дека ја има и Ст. Новаковиќ на стр. 741. Меѓутоа Новаковиќ хрисовулата ја става во 1348 год. и тој исечок вака гласи: „... το μοναστήριον αὐτοῦ Περὶ τοὺς Ἀσωμάτους τελεῖ...“⁶⁵⁾

Во хрисовулата од 1336 год. за матичниот манастир Олимпиолис (Тесалија) се наведува исто така еден мал манастир 'Ασώματος“ кај Gremiana, а во другата од 1342 се говори за депандансите „Archangelos“ во „Palaion Tegedion“.⁶⁶⁾ Во една хрисовула на Душан (од 1345), кога владетелот кажува за укажаните бенефиции на манастирите кај Сер, се цитири „μέτοχιον ὁ Ἀσώματος“,⁶⁷⁾ а во онаа од 1346, која се однесува на манастирот Есфигмен, се спомнува метохот „... ἐν τῇ περιούχῃ τῶν Ἀσώματων...“⁶⁸⁾

Во простагмата на Андроник III (1329—1341?) наоѓаме на τὸ εἰς δυομα τιμώμενον τῶν Ἀσώματων“, што како израз („des Asomates“) A. Guillou го протокувал дека се однесува на Михаил и Гаврил.⁶⁹⁾

И на крајот Иван Кантакузен знае за една од тврдините (φρούρια) на јужниот дел на Родопите во пределот Гүмүрџина со називот „Ἀσώματος“.⁷⁰⁾

Во 15 век Sfrances пишува, како веќе изнесовме, за στενὸν ... τῆς τοῦ Ἀσώματος“ или за τὸ τῶν Ἀσώματων στενὸν“⁷¹⁾ а Критобул дури за „εἰς τὴν Δεδβη τὸν καὶν σῶι Ἀσώματος“⁷²⁾

Вистина е дека во „името Асамати има својство да го заменува гласот А во О“, за чија мутација на селото „пишува Влаогимјеж Пјанка“, како цитира проф. Томоски.⁷³⁾

Притоа, меѓутоа, проф. Томоски заборавил да наведе што во врска со Асамати пишува д-р Пјанка, кој во селото нашол „ок. 40 топоними“. Натаму тој наведува дека во изворите пишани со кирилица во 1634 год. се именува селото како „Ἐσοма-ти“, а кај Hahn „Asamati“ и „Azmati“, според К'нчов исто така цитира името „Asamati“ па дури изнесува дека меѓу Асамати и Шурленце постои и „Азаматски пат“. Толкувајќи дека Ἀσώματος на грчки значи „бестелесен“ и дека „се однесува на ангели“, Пјанка претполага дека и „селото го има добиено ова име по стара црква св. Ангели (за која нема потврда)“, по-

⁶⁵⁾ Ст. Новаковиќ, о.с., 741. Во мојот труд „Уште нешто...“ (Историја VIII/1, 117, бел. 9), погрешно ми е отпечатена страна на овој труд од Новаковиќ со „714“!

⁶⁶⁾ Fr. Dölger, о.с., 4. Teil, 159, 5. Teil, 3.

⁶⁷⁾ Оваа повелба ја има публикувано и Guillou (в.с., 129).

⁶⁸⁾ Ст. Новаковиќ, о.ц., 724. 534.

⁶⁹⁾ A. Guillou, о.с., 89, 90.

⁷⁰⁾ C. Jireček, Das christliche Element..., 9, 10.

⁷¹⁾ Anales Georgii Phrantzae..., 223, 233.

⁷²⁾ Critobulus de rebus..., 279.

⁷³⁾ Т. Томоски, „Чекор...“, Историја VIII/2, 169 и бел. 35.

викувајќи се на усното мислење на проф. д-р М. Петрушевски, и заклучува дека „името треба да е многу старо поради замената на а > о и обратно“ (С. А.).

Зборувајќи на друго место од својот труд за селото Пјанка под наслов „Топоними образувани од други топоними“ пишува вака: „Асамати: Асамацка Бразда (Претор)“ а во „Заклучоци“ за Асамати кажува дека се „од грчко потекло“.⁷⁴⁾

Ми е жал што во врска со берското село „Асомата“ во мојот труд „Една промашена и неуспешна критика“⁷⁵⁾ не се послужив пред тоа со според проф. Томоски вака објавен назив на топонимот „Асомата“, за кој Larisse⁷⁶⁾ има консултирано топографска карта, туку според К'нчов кој го дава топонимот како „Асамати“,⁷⁷⁾ оти токму тоа оди во прилог на мојата теза за називот на преспанското село Асамати.

За да може сосема да ја обеснажи мојата теза за Асамати во врска со богомилите, оти овој топоним напред нема збор „Свети“, проф. Томоски на крајот од својот критички осврт пишува дека „при правењето заклучок сум „испуштил од предвид дека и имињата на преспанските села Герман и Аил се изведени од култни објекти, па сепак не ја добиле придавката свети“.⁷⁸⁾

Да погледнеме дали и ова негово тврдење е сосема точно или не.

Проф. Томоски само да ја погледнеше картата, на која е прикажано Преспанското Езеро во Енциклопедијата на Југославија,⁷⁹⁾ не ќе можеше така нешто да тврди.

Имено „преспанските села Герман и Аил“ денес се наоѓаат во државните рамки на Грција, па се обележени на картата како „Ај. Германос“ и Ај. Ахилиос“, што значи: „Ајос Германос“ и „Ајос Ахилиос“, т.е. Свети Герман и Свети Ахил. Меѓутоа од наша страна ние именуваме „Αἰλίος Γερμανός“, кој така се пишува на грчки, Герман, а „Αἰλίος Ἀχιλῖος“ Аил како донесува и Вл. Пјанка.⁸⁰⁾ Значи овие села, изведени „од култни објекти“ ја добиле „придавката свети“, а не како тврди проф. Томоски.⁸¹⁾

Што се однесува до нахијата Волкашин, во чиј состав влегува и дел од Преспа во 15. и 16. век, вистина е според турските документи, како што тоа своевремено изнел и д-р А. Стојановски, дека во тој регион имало тогаш голема редица села што

⁷⁴⁾ Т. Томоски, „Чекор...“, Историја VIII/2, 169 и бел. 35.

⁷⁵⁾ Вл. Пјанка, о.с., 130, 220, 305.

⁷⁶⁾ Т. Томоски, Потеклото..., Историја VII/1, 169.

⁷⁷⁾ И Вл. Пјанка исто така го цитира К'нчов (о.с., 130).

⁷⁸⁾ Т. Томоски, „Чекор...“ Историја VIII/2, 170.

⁷⁹⁾ 6, Загреб 1965, 606.

⁸⁰⁾ о.с., 135, 141.

⁸¹⁾ „Чекор...“, Историја VIII/2, 170.

имале придавка „свети“. Така на пример „с. Света Недела, с. Свети Герг и с. Свети Никола,⁸²⁾ што е според мислењето на д-р А. Стојановски „секако, денешно Шенколаси, село југозападно од Биглишта“.

Тоа значи дека и тие топоними, од кои за многу не знаеме каде се наоѓале, со тек на столетијата претрпеле извесни промени, како што се гледа од наведените изводи, што ги дава д-р Стојановски.⁸³⁾

Сепак, меѓу малубројните, преспанското Асамати го задржало својот стар грчки назив без придавката „*Ἁγίοι*“ или „Свети“, како било при Герман и Аил. Зошто според мое мислење топонимот го задржал својот грчки назив со векови и зошто проф. Томоски и во 1971 и во 1972 година упорно останува при мислењето дека Асамати потекнува од називот на тамошната црква Арангел,⁸⁴⁾ бара уште еднаш од наша страна овдека да се расправи.

4.

Да резимираме.

Кога проф. Томоски во својот труд „Потеклото и значењето на некои топоними во Македонија“ се обиде да ја побие мојата теза за Асамати и утврди дека настанало „од Арангел, од името на црквата“ јас многу пошироко му одговорив и на крајот заклучив дека секако постар назив на преспанското село е „Асамати“ отколку црквата Арангел“ (17 век! С. А.), која се нарекува и „св. Наум“. Натаму, дека неопределениот и несигурен назив на црквата во Асамати не би можел никако да му даде на селото грчки плурални топоним „*Ἀσώματα*“ или „*Ἀσώματα*“ ами единствено сингуларен „*Ἀσώματος*“. Всушност положително би било според црквата „Арангел“ (оти е тоа и постар нејзин назив од називот „св. Наум“) селото да добие име „*Ἀρχάγγελος*“, т.е. „*Ἀρχάγγελοι*“ или на македонски јазик „Архангели“ (со или без придавката „Свети“) до што сепак не дошло, туку останало: Асамати. Барав проф. Томоски да докаже каде уште имало „повеќе населби што го носеле името Арангел“ во Македонија (т.е. во СРМ) освен она кичевското село Арангел, и да наведе каде плуралниот облик „Асамати“ и „денес постои во балканските предели“ освен во Македонија (СРМ: С. А.).

Побивајќи го Јиречек, го засепнав и изнесеното мислење на проф. Томоски, за што понапред кажав.

⁸²⁾ Т. Томоски, о. с., Историја VIII/2, 170.

⁸³⁾ А. Стојановски, о. с., 163, бел. 181, 160—164.

⁸⁴⁾ Т. Томоски, Потеклото..., Историја VII/1, 170; Истиот, „Чекор...“, Историја VIII/2, 170.

⁸⁵⁾ Историја VII/1, 169, 170.

Бидејќи преспанскиот регион бил речиси непрекинато (С. А.) во византиската т.е. грчката култура влијателна зона, тој нема добиено латински или словенски топоним со придавка „Свети“.

Во Асамати имало црква Архангел (Михаил или Гаврил?) (С. А.) а не на Архангелите (Михаил и Гаврил (С. А.) и според тоа местото би требало да се вика како и кретското „’Ασώματος“, а никако Асамати, што има сосема друго значење и друго потекло.⁸⁶⁾

Од сето тоа проф. Томоски изнесе само кај се наоѓа топонимот Архангел, но надвор од Македонија. Не можеше да даде ниту еден пример дека во плурален облик „Асамати“ се јавуваат каде и да е надвор од републиката.

Што се однесува до Жиречек, ни тука проф. Томоски не можеше да даде посолитни докази и не ја признава својата грешка.

Но затоа ја стави под најголема лека моето мислење зошто Асамати не добило словенски назив и придавка „свети“, па се обиде сето тоа со неадекватни примери да побие, но сега исто така детално му одговорив.

Затоа проф. Томоски покрај друго ми остана должен одговор на кого се однесува црквата „Арангел“, на Михаил или на Гаврил или пак на двајцата заедно.

Да одговореше на тоа, ќе знаевме дали одговара да добило свое име од „’Ασώματος“ или од „’Ασώματος“, а никако од „Арангел“.

5.

Значи и сега преспанското Асамати останува „топономастичка загатка“, која не е „измислена“, како што сака проф. Томоски, ами навистина постои.

Имено, ако научно рамниште и во критички рамки се конфронтираат две спротивни мислења како што е случај со потеклото на називот Асамати, тогаш тоа навистина и е „загатка“ што треба да се реши, т.е. една од двете тези да се напушти, да не речам дури и отфрли. Секако дека кичевското село не е модел според кој би се од него добил називот Асамати.

Особено, ако тамошната црква Арангел, според усното соопштение што го добил проф. Томоски во Асамати, се наречува уште и св. Наум.

Имено тоа уште повеќе го обременува одржувањето на тезата, што проф. Томоски толку решавачки ја поставил: дека се „Асамати — Арангел“. Но со тоа наедно потврдува индиректно дека признава византиско или грчко културно влијание и така

⁸⁶⁾ С. Антољак, Уште..., Историја VIII/1, 119, 120.

автоматски го обеснажи своето пообивање на моето излагање за истото влијание при Асамати.

Натаму ние за Асамати имаме и кирилски назив „Ѓсомати“ од 1634 год.,⁸⁷⁾ а во неа запазени и фрески дури од 1636 година.⁸⁸⁾

И тоа се засега единствени изворни писмени и материјални опоменици од 17 век за оваа црква, која е секако постара, но досега нашите историчари на уметноста барем приближно не и ги одредиле постанокот и староста.

Натаму дека црквата „Арангел“ добила свој друг назив св. Наум „веројатно по примерот на црквата Св. Арангел Михаил, што се наоѓа на јужниот брег на Охридското Езеро“,⁸⁹⁾ е исто така доста неувверливо, а особено зашто освен џуната изјава на терен не постојат никакви други докази.

Инаку и при самата југословенско-албанска граница имало манастир Св. Наум кај селото Љубаништа, каде е и црквата.⁹⁰⁾

Секако менувањето на имиња на црквите со тек на векови не е ништо необично и не е специфично за Македонија, оти тоа имало и во други земји, пред се во Хрватска и Далмација.⁹¹⁾ Познато е дека во Бока Которска дури островот св. Габриел со текот на столетијата го менал својот назив во „Стратиоти“ (оти 25 стратиоти било сместено на островот), додека во Вериги постои мала тврдина со црквиче Госпа од Ангела.⁹²⁾

Со еден збор ако црквата во Асамати се викала: Арангел — Наум, а не знаеме од кој век е, тогаш тоа уште повеќе ја слабее тезата на проф. Томоски дека се „Асамати — Арангел“.

Веќе порано изнесовме дека меѓу четирите арангели (Михаел, Гаврил, Рафаел и Уриел) сепак најпознат бил Михаил и дека во СР Македонија нема ниту едно место со назив „Михаел“ или „Гаврил“ (со или без придавката „Свети“), како што постои на пример во Словенија.⁹³⁾

Според тоа под називот „Арангел“ во СР Македонија може да се подразбере само Михаил, а никогаш Гаврил.

⁸⁷⁾ Вл. Пјанка, о. с., 130.

⁸⁸⁾ Т. Томоски, Потеклото..., Историја VII/1, 170.

⁸⁹⁾ Истиот, о. с., 170.

⁹⁰⁾ Вл. Пјанка, о. с., 108.

⁹¹⁾ Така о. 1430. во Конавли наведува село „villa S. Georgii in Dogna Gora“ „кое сега се вика „Поповиќи“ (К. Јиречек, Историја Срба 2, Београд 1952, 146, бел. 8).

⁹²⁾ М. Милошевић, Бока Которска за вријеме млетачке владавине (1420—1797) (докторска дисертација), Котор 1973, 465, бел. 2. Du Cange инаку за ангелите пишува вака: „Angelorum ignota nomina fingi vel nominari vetat Concil. Laodic. can. 35. Sola enim Michaëlis, Gabrielis et Raphaelis agnoscit ecclesia... Quibus interdum Uriel adjungitur... (C. du Fresne domino du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis I, Niort 1883, 251).

⁹³⁾ С. Антољак, Уште..., Историја VIII/1, 118, 119, бел. 15.

Но затоа во кирилските повелби од 14 век, како што видовме, сепак и во сингулар и во плурал во овој израз се наоѓаат Михаил и Гаврил, а исто така и општо без тие имиња во истите сингуларно-плурални облици. Веќе постои пракса според изворите обично да се мисли само на Михаил, кому понекогаш му се додава тој израз.

Според тоа, бидејќи црквата во Асамати се именува само „Арангел“, јасно е дека се однесува на Михаил и според тоа плуралниот облик отпаѓа „Ἀρχαγγέλοι“ па останува, само „Ἀρχάγγελος“⁹⁴⁾ „Ἀσωμάτος“⁹⁵⁾ а од тоа никако не може да се изведе „Асамати“ ами само: Асомата или Асамата и Асамат(ос)!

Денеска преспанското село Асамати се наоѓа надвор од СРМ, т.е. надвор од СФРЈ, и никаде не се среќава во плурален облик ами единствено само во сингулар (Асомата, Насамата).⁹⁶⁾

За нашето Асамати во искривен облик „Ѓсамати“ наоѓаме единствен и најстар изворен податок од 17 век, а за „Ἀσωμάτοι“ (без „Ἀγγίτοι“) имаме таков назив од 1084 година за црква во Дебар (in Derbe)⁹⁷⁾ кој сепак со текот на столетијата не добил ниту името Ἀρχάγγελος ниту Ἀρχαγγέλοι, а особено не Арангел или Арангели.

Инаку, како што веќе рековме, под името „Асоматои“ имаме во грчките хрисовули означени: цркви (1084, 1282), манастири (1333, 1336, 1348), саем (1287), кланец (15 век) и брод или лаѓа од црква (15 век).

Под изразот пак „Асоматос“ се забележени во истите повелби: истоимен имот (1307) или метох (1345), цркви или манастири (1329, 1341, 1346), тврдина (14 век) и евентуално истоимено село или место (15 век).

Сите овие називи (Асоматои, Асоматос) според Делгер и Новаковиќ се без „Ἀγίος“ оовен истоимената црква во Солун од 1282 година (во Делгеровите Regesti).

Натаму во врска со овој назив имаме сепак разлики во плурал и сингулар ако се гледа на ознаката, што се става за

⁹⁴⁾ Ἀρχάγγελος е еден од кнезовите и водач на ангелите. Така на пр. Ὁ γέ μιχαήλ ὁ ἀρχάγγελος... инаку во изворите се разликуваат: ἀρχαί, ἀρχάγγελοι, ἀγγέλοι (Gl. Stephanus, Thesaurus graecae linguae II, Graz 1954, 2094). Во нашите пак ракописи името „Миховил Архангел“ се наведува веќе од 13—16 век, а „Михаил Архангел“ во 16 век (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I, Zagreb 1880—1882, 87).

⁹⁵⁾ Ἀσωμάτος значи латински: Incorporeus, т.е. бестелесен. Под назив се вбројуваат и Ἀσωμάτοι — Ангели и дури постои израз: „ἄγγελος ἀσωμάτου“ ... (в. Stephanus, o. s., I, 249, 250). Во нашите пак споменици постојат називите: ангели... ангео... ангели итн., а и еден од архангелите се наречува на пр. ангео Габриел (Gl. Pj JAZU I, 87). Дури Гргур Турски, франачки писател од 6 век, го наречува Михаил „Michahel angelus“ (Gregorii episcopi Turonensis Historiarum libri decem I, Berlin, 48).

⁹⁶⁾ Гл. Т. Томоски, „Чекор...“, Историја VIII/2, 170.

⁹⁷⁾ Fr. Dölger, o. c., II, München und Berlin 1925, 32.

поединечни поими и предмети, како што е укажано во бројни примери.

Според вакви и реални примери од „’Ασωμάτοι“ (со или без придавката „’Αγίοι“) не можел да настане преспанскиот топоним „Асамати“, чие име е „многу старо“, како што забележал Вл. Пјанка,⁹⁸⁾ а особено не од „’Ασωματος“ (со или без ’Αγίος“), што е идентично со „’Αγγελος“ или „’Αρχάγγελος“, што исто така веќе укажавме.⁹⁹⁾ Со други зборови никако не можат да потекнуваат од името Арангел, како тоа на два пати проф. Томоски тврди.

Со тоа ја завршувам оваа моја опширна дискусија со проф. Томоски, кому повеќе воопшто не сакам да одговарам.

На друго место и во својот нов труд¹⁰⁰⁾ и тоа наскоро ќе наведат неколку изворни податоци од периодот на I крсташка војна, што уште повеќе ќе ја засили мојата теза¹⁰¹⁾ за „еретичкиот“ назив на овој преспански топоним и со тоа ќе постави приближна датација на постанокот на овој израз, која би се движела помеѓу 11 и 13 век.

⁹⁸⁾ о.с., 130.

⁹⁹⁾ С. Антољак, Уште..., Историја VIII/1, 123.

¹⁰⁰⁾ Преспански Асамати — „утврђени град херетика“ при језеру у Пелагонији из I крсташке војне (1096)?, предаден за објавување на редакцијата „Гласник“ на Институтот за национална историја, кој можеби ќе излезе порано одошто мојов одговор во новиот број на „Историја“.

¹⁰¹⁾ Современиот чешки палеонтолог Јозеф Аугуста во својата книга „Предисторијске животиње“ (Београд 1966, стр. 6) покрај другото еве што вели: „...Свака радна теорија или хипотеза само је помагало за даљи рад, а свака на тај начин докучена чињеница мора се потврдити, исправити, допунити или оповргнути (С. А.)...“ Зв. Кулунџић, Трагедија хрватске историографије, Загреб 2, 1970, 59.